

Krzysztof Ślusarek*

orcid.org/0000-0002-2387-649X

Kataster józefiński jako źródło do rekonstrukcji historycznych układów przestrzennych miast i wsi

The Josephinian Land Survey as a Source for Reconstructing Historical Spatial Town and Village Layouts

Słowa kluczowe: kataster józefiński, Galicja, układ przestrzenny, miasto, wieś

Keywords: Josephinian Land Survey, spatial layout, Galicia, town, village

Wprowadzenie

Pierwsze katastry gruntowe, czyli sporządzone do celów podatkowych publiczne rejestry gruntów i budynków oraz ich właścicieli (użytkowników), w Europie powstały w okresie średniowiecza. W przypadku ziem polskich zaczęto je sporządzać w pierwszej połowie XVIII i w XIX w. Jeden z najstarszych rejestrów gruntów i budynków obejmował tereny późniejszego zaboru pruskiego, tj. Dolny i Górny Śląsk. Chodzi tu o sporządzony w latach 1722–1727 kataster karoliński. Kolejne pomiary dla ziem zaboru pruskiego, a także dla całego Królestwa Pruskiego, wykonano w latach 1772–1773 (kataster fryderycjański) i w roku 1843 (nowy kataster podatkowy, niem. *neuen Steuer Kataster*)¹. W przypadku zaboru austriackiego najstarszy pomiar katastralny przygotowano w latach 1785–1789. Znany jest on powszechnie pod nazwą katastru józefińskiego. W pierwszej połowie XIX stulecia na obszarze Galicji sporządzono jeszcze dwa rejestry gruntów: tymczasowy, znany bardziej jako kataster franciszkański, zrealizowany w latach 1819–1820, i stały, sporządzany sukcesywnie w latach 1844–1854². W drugiej połowie XIX w. zarówno w zaborze pruskim, jak i austriackim ustanowiono nowe zasady ewidencji gruntów i budynków, na mocy których zaczęto tworzyć specjalne urzędy katastralne, które miały za zadanie m.in. sporządzenie i prowadzenie dokumentacji pomiarowo-ewidencyjnej gruntów [Rembalski 2015, s. 82–112; Blajer 2015, s. 65–109].

Introduction

The first land cadasters, namely public registers of land, buildings and their owners (users) compiled for tax purposes, were established in Europe during the Middle Ages. In the case of Polish lands, they began to be compiled in the first half of the eighteenth century and in the nineteenth century. One of the oldest land and building registers covered the areas of what would later become the Prussian partition, that is Lower and Upper Silesia. This refers to the Carolinian Survey, drawn up in the years 1722–1727. Subsequent surveys for the lands of the Prussian partition, as well as for the entire Kingdom of Prussia, were made in 1772–1773 (the Frederickan Cadastre) and in 1843 (the new tax cadaster, *neuen Steuer Kataster* in German).¹ In the case of the Austrian partition, the oldest cadastral survey was prepared in 1785–1789. It is commonly known as the Josephinian Land Survey. In the first half of the nineteenth century, two more land registers were compiled in Galicia: a temporary one, better known as the Franciscan Land Survey, prepared in 1819–1820, and a permanent one, successively compiled in the years 1844–1854.² In the second half of the nineteenth century, both in the Prussian and Austrian partitions, new rules for land and building registration were established, under which special cadastral offices were established, tasked with, among other things, compiling and keep-

* dr hab., Uniwersytet Jagielloński, Instytut Historii

* D.Sc. Ph.D., Jagiellonian University, Institute of History

Cytowanie / Citation: Ślusarek K. The Josephinian Land Survey as a Source for Reconstructing Historical Spatial Town and Village Layouts. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2024, 80:

Otrzymano / Received: 7.07.2024 • **Zaakceptowano / Accepted:** 4.08.2024

doi: 10.48234/WK80JOSEPHINIAN

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Katastry gruntowe najczęściej wykorzystywane są przez historyków, przy czym w prowadzonych przez nich badaniach dominują studia z zakresu historii społeczno-gospodarczej, genealogii i regionalistyki. Rzadziej po ten typ źródła sięgają przedstawiciele innych dziedzin nauki. Dlatego z satysfakcją należy przyjąć fakt, że coraz częściej katastry w swoich badaniach, oprócz historyków, wykorzystują także geografowie, urbaniści czy specjaliści z zakresu gospodarki przestrzennej i architektury krajobrazu. W tym kontekście należy wymienić badania nad miastami galicyjskimi, realizowane od 2017 r. w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie w ramach kilku projektów pod wspólnym tytułem „Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym”³. Owocem tych studiów jest 61-tomowe wydawnictwo, w którym zaprezentowano materiały dla 158 miast [Na styku kultur 2018–2023]. Istotnym elementem tych opracowań jest rekonstrukcja historycznej przestrzeni miast, obejmująca m.in. takie elementy jak: powierzchnia i układ przestrzenny, struktura upraw i zbiorów, zabudowa mieszkaniowa, występowanie budowli publicznych i sakralnych oraz obiektów gospodarczych i zaliczanych do infrastruktury technicznej, a także obiektów fizjograficznych⁴. Ponadto wspomnieć należy o pracy Daniela K. Nowaka, który opierając się na katastrze józefińskim, odtworzył przestrzeń geograficzną miejscowości wchodzących w skład majątku Żmigród w cyrkuł⁵ jasielskim [Nowak 2023], a także o publikacjach Krzysztofa Ślusarka poświęconych miastom Zaleszczyki i Zbaraż oraz wsi Wiśniowa (cyrkuł jasielski) [Ślusarek 2018c; Ślusarek 2018d; Ślusarek 2018e; Ślusarek 2022b]. Nie mniej interesujące są też opracowania m.in. Moniki Cepil na temat rozplanowania wsi podhalańskich [Cepil 2022] i ośrodków powstałych w dobie kolonizacji józefińskiej [Cepil 2023], Konrada Wnęka, który bazując na stałym katastrze, odtworzył strukturę przestrzenną Krakowa w połowie XIX w. [Wnęk 2011], Tomasza Rembalskiego na temat zabudowy Tucholi [Rembalski 2020], Wojciecha Przegona zajmującego się procesem urbanizacji krajobrazu Podgórze [Przegon 2004], Tomasza Filozofa o podrzeszowskim Staromieściu [Filozof 2006] czy Marjany Dołyńskiej na temat historycznej topografii Lwowa i Kut [Dołyńska 2006; Dołyńska 2007].

Mimo widocznego postępu badań katastry gruntowe wciąż zbyt rzadko są wykorzystywane w studiach poświęconych historycznym przekształceniom krajobrazu kulturowego oraz układów przestrzennych miast i wsi. Dlatego warto kilka słów poświęcić na omówienie tego typu źródeł. Celem artykułu jest prezentacja najstarszego katastru gruntowego z obszaru zaboru austriackiego, tj. katastru józefińskiego, i przedstawienie praktycznych możliwości jego wykorzystania⁶.

Kataster józefiński i dokumentacja towarzysząca

Józefiński kataster gruntowy na terenie Galicji został zrealizowany w latach 1785–1789. Zasady jego opracowania określono w uniwersale cesarza Józefa II z 12

ing land survey and registration documentation [Rembalski 2015, pp. 82–112; Blajer 2015, pp. 65–109].

Land cadasters are most often used by historians, with studies in socio-economic history, genealogy and regional studies dominating their research. This type of source is used by representatives of other branches of academia less often. Therefore, it is gratifying to note that cadasters are being used in their research increasingly often, and in addition to historians, they are in use by geographers, urban planners or specialists in land management and landscape architecture. In this context, mention should be made of the research on Galician cities, which has been carried out since 2017 at the Jagiellonian University in Cracow as part of several projects under the common title *At the Meeting Point of Cultures and Nations: Galician Towns and Small Towns in the Josephinian Cadastre Survey*.³ The result of these studies is a 61-volume publication that presents materials for 158 cities [Na styku kultur 2018–2023]. One important element of these studies is the reconstruction of the historical space of cities, including such elements as the area and spatial layout, the structure of crops and harvests, residential development, the presence of public and religious buildings, as well as economic structures and those classified as technical infrastructure, and physiographic facilities.⁴ We should also note the work by Daniel K. Nowak, who, relying on the Josephinian Land Survey, reconstructed the geographic space of the villages comprising the Żmigród estate in the Jasło Kreis⁵ [Nowak 2023], as well as Krzysztof Ślusarek's publications on the towns of Zaleszczyki and Zbaraż (present-day Zalishchyky and Zbarazh) and the village of Wiśniowa (Jasło Kreis) [Ślusarek 2018c, 2018d, 2018e, 2022b]. No less interesting are studies by, among others, Monika Cepil on the layout of Podhale villages [Cepil 2022] and centers created in the era of Josephinian colonization [Cepil 2023]; Konrad Wnęk, who, based on the permanent cadaster, reconstructed the spatial structure of Cracow in the mid-nineteenth century [Wnęk 2011]; Tomasz Rembalski on the development of Tuchola [Rembalski 2020], Wojciech Przegon who explored the urbanization of the Podgórze landscape [Przegon 2004]; Tomasz Filozof on Staromieście near Rzeszów [Filozof 2006] or Marjana Dołyńska on the historical topography of Lviv and Kuty [Dołyńska 2006, 2007].

Despite the apparent progress of research, land cadasters are still too rarely used in studies on the historical transformation of the cultural landscape and urban and rural spatial layouts. This is why it is worth discussing this type of sources here. The purpose of this paper is to present the oldest land cadaster from the Austrian partition's territory, namely the Josephinian Land Survey, and present its practical use cases.⁶

Josephinian Land Survey and supporting documentation

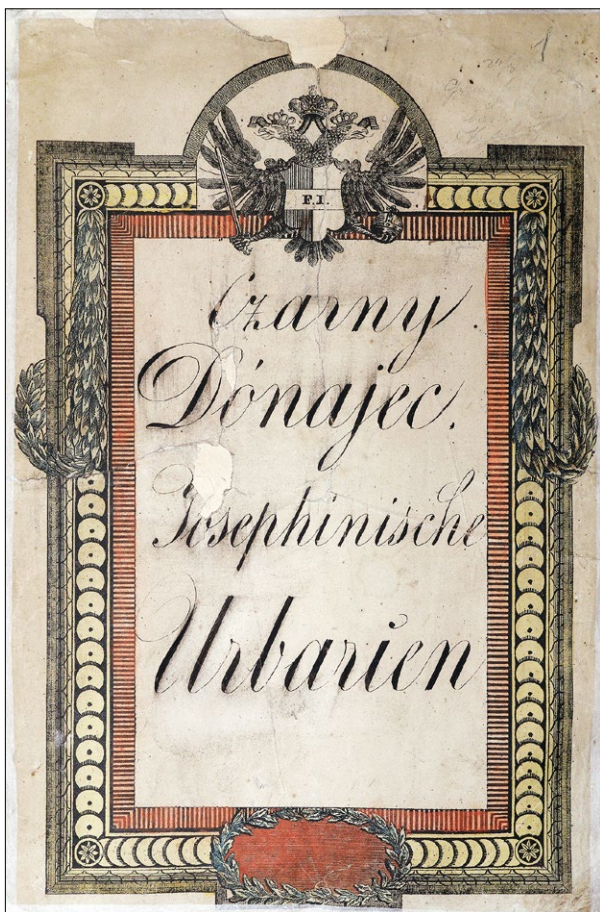
The Josephinian Land Survey was implemented in Galicia in the years 1785–1789. The rules for its com-

kwietnia 1785. Praktyczna realizacja, czyli wykonanie pomiarów gruntów i oszacowanie wysokości przychodów z uprawy ziemi, nastąpiła w latach 1786–1788, natomiast naliczenie podatku gruntowego – w 1789 [Ślusarek 2018b, s. 275].

Procedura pomiaru gruntów i szacowania dochodów była dość skomplikowana. Według specjalnej instrukcji opublikowanej w roku 1785 w pierwszej kolejności powoływano komisje pomiarowe, w skład których wchodził m.in. właściciel dóbr ziemskich lub ich przedstawiciel oraz reprezentanci mieszkańców danej miejscowości. Pierwszą czynnością, jaką wykonywała komisja, było dokładne oznaczenie granic miejscowości i sporządzenie specjalnego dokumentu, znanego najczęściej pod nazwą „opisanie granic”. Następnie całą osadę należało podzielić na odrębne części (zwane niwami) wyodrębnione naturalnymi granicami (np. drogi, ciekami wodnymi, zaroślami) lub wyróżniające się określonym typem uprawy. Owym częściom nadawano nazwy własne, często zakorzenione w lokalnej tradycji. Obszary zabudowane domostwami, stanowiące centralną część miejscowości, zwykle nazywano Placem Miejscowym (lub zamiennie Ogrodami). Od Placu Miejscowego należało też rozpocząć pomiary, przy czym na pierwszym miejscu w księdze pomiarów zapisywano domy (chałupy, dworki itp.), a później dopiero ogrody i inne uprawy. Każda z tych pozycji musiała być umieszczona w osobnej rubryce, oznaczonej oddzielnym numerem „porządku topograficznego”, a więc w istocie numerem działki. Wpis taki powinien zawierać numer konskrypcyjny domu i nazwisko aktualnego posiadacza⁷. Po zakończonym pomiarze należało przystąpić do oszacowania zbiorów z uwzględnieniem rodzaju występujących w danej miejscowości kultur rolnych. Ogół gruntów dzielono na uprawne („pożytkujące”) i nieużytki („niepożytkujące”). Za grunty uprawne, czyli mogące przynosić dochód, uznano: role (czyli pola orne), odłogi i ugory, stawy, łąki, ogrody, pastwiska (w tym także polany górskie, połoniny itp.), zarośla i krzaki, winnice i lasy. Użytki, tj. place pod domami, skały, góry, bagniska, gościńce, drogi publiczne i polne, ciekami wodnymi itp., powinny być ujęte w księdze pomiarów, ale bez określania powierzchni i wysokości zbiorów⁸. Oszacowania zbiorów z gruntów uprawnych dokonywano na podstawie deklaracji aktualnych gospodarzy, przy czym odbywało się to z uwzględnieniem podziału na cztery główne kultury: role, łąki, winnice i lasy (w przypadku Galicji winnice nie występowały). Przychody z ról szacowane były na podstawie deklarowanych zbiorów czterech głównych zbóż: pszenicy, żyta, jęczmienia i owsa; z łąk – ilości możliwego do zebrania siana; z winnic – deklarowanej przez właścicieli rocznej produkcji wina; z lasów – według specjalnego szacunku, przygotowanego przez leśniczych. Po zakończeniu pomiaru gruntów i oszacowaniu zbiorów należało przenieść wszystkie dane do księgi pomiarów, zsumować i obliczyć średni zbiór ziarna w przeliczeniu na jedną morgę⁹. Księga pomiarów musiała być podpisana przez wszystkie osoby biorące udział w pomiarach i zatwierdzona przez administrację dworską i pań-

pilation were set forth in Emperor Joseph II's proclamation from April 12, 1785. The practical implementation, namely the taking of land measurements and the estimation of land revenue, took place in the years 1786–1788, while the calculation of the land tax took place in 1789 [Ślusarek 2018b, p. 275].

The procedure for land surveying and estimating income was quite complicated. According to a special instruction published in 1785, the compilation began with the establishment of surveying commissions, which included, among others, the owners of landed estates or their representatives, as well as those of a given locality's residents. The first thing the commission did was to accurately mark the boundaries of a village and draw up a special document, usually known as a "boundary description." Subsequently, the entire settlement had to be divided into separate parts (called *niwy*) separated by natural boundaries (e.g., roads, watercourses, thickets) or distinguished by a certain type of cultivation. These parts were given their own names, often rooted in local tradition. Areas with houses that formed a village's center, were usually called Local Squares (or interchangeably Gardens). Measurements also had to begin from the Local Square, with houses (cottages, mansions, etc.) recorded in the surveying book first, and gardens and other cultivated land coming later. Each of these items had to be placed in a separate cell, featuring a separate "topographical order" number, which is essentially a plot number. Such an entry was to include a house's conscription number and the name of the current owner.⁷ Once the measurement was completed, it was necessary to estimate the harvest, taking into account the types of agriculture present in the locality. All lands were divided into arable land ("beneficial") and wasteland ("non-beneficial"). Arable land, namely land that could bring revenue, included: cultivated fields, fallow fields, ponds, meadows, gardens, pastures (including mountain meadows, etc.), bushes and shrubs, vineyards and forests. Wasteland, namely land occupied by a house's building footprint, rocks, mountains, bogs, highways, public roads and byways, watercourses, etc., were to be included in the survey book, but without their area and harvest yields listed.⁸ Estimates of yields from arable land were made based on declarations from current owners, and this was divided into four main cultures: farm fields, grassland, vineyards and forests (in the case of Galicia, vineyards were absent). Revenue from fields was estimated based on the declared harvests of the four main cereals: wheat, rye, barley and oats; from the meadows—the amount of hay that could be harvested; from the vineyards—the annual wine production declared by the owners; from the forests—according to a special estimate prepared by foresters. With the land survey and crop yields estimated, all data had to be transferred to the survey book, added up and the average grain yield per morgen had to be calculated.⁹ The survey book had to be signed by all those involved in the measurements and approved by the manorial and

Ryc. 1. Strona tytułowa książki pomiarów wsi Czarny Dunajec w cyrkule sądeckim; CPAHUL, f. 19, o. 4, spr. 133, t. 2, k. 1.

Fig. 1. Title page of the survey book of the village of Czarny Dunajec in the Sącz Kreis; CPAHUL, f. 19, o. 4, spr. 133, vol. 2, k. 1.

stwową. Ostatnim etapem całego przedsięwzięcia było sporządzenie sumarycznego zestawienia powierzchni wszystkich rodzajów gruntów oraz uzyskiwanych z nich zbiorów. Na jego podstawie obliczano wartość zbiorów, czyli wysokość rocznych przychodów z uprawy ziemi. Dane te pozwalały na ustalenie wysokości zobowiązania podatkowego [Ślusarek 2018b, s. 270–273].

Operat metryki józefińskiej składał się z wielu różnych dokumentów¹⁰, spośród których – z punktu widzenia rekonstrukcji układów przestrzennych – najważniejsze znaczenie mają cztery: księga pomiarów (zamiennie używano nazwy „protokół pomiarowy”), opis granic miejscowości, opis sposobu ustalenia wysokości zbiorów z gruntów uprawnych („prawidła fasonowania”) i tabela oszacowania dochodów z lasów dworskich.

Księga pomiarów spisywana była na gotowych, drukowanych formularzach, które dzieliły się na kilka części i kilkanaście rubryk:

- 1) numer miejscowego porządku (numer działki);
- 2) imię i nazwisko posiadacza gruntu oraz numer domu – w rubryce tej oprócz danych personalnych wymieniano też rodzaj kultury rolnej lub nazwę obiektu znajdującego się na danej działce (np. pole orne, łąka, dom, chałupa, dwór, dworek, grobla, droga, szkoła);

state administration. The final stage was to produce a summary of the areas of all land types and their yields. On its basis, the harvest value, namely the amount of annual income from cultivating the land, was calculated. This data was used to determine taxation [Ślusarek 2018b, pp. 270–273].

A full surveying record for the Josephinian Land Survey consisted of a number of different documents,¹⁰ of which—from the standpoint of the reconstruction of the geographical space—four are the most important: the surveying book (the term “survey record” was also used), village boundary documentation, documentation of the methods of estimating yields from cultivated land (*prawidła fasonowania*, a registration basis) and a table of estimates of income from manorial forests.

The survey book consisted of preprinted forms, which were divided into several parts and around a dozen sections:

- 1) local order number (plot number),
- 2) plot owner’s name and house number—in addition to personal details, this section also listed the type of agriculture or the name of elements located on the plot (e.g., cultivated field, meadow, house, cottage, manor house, small manor house, causeway, road, school, etc.),
- 3) the name of the unit of measurement used for calculating area,
- 4) plot area,
- 5) arable land—this part was used to list the area of arable fields and the yield obtained from them (there were six columns: the first two listed the area, and the next four listed the yield of cereals, broken down into wheat, rye, barley and oats),
- 6) meadows—on a similar basis to arable land, this section listed the area of meadows (or crops equated with them) and the harvest listed as hay (sweet and sour) and seasonal sedge regrowth,
- 7) forests—this section listed the area of forests and the yield in hardwood and softwood obtained from them.

The survey book was filled in in different ways. In most cases, the cells were filled out with diligence. Sometimes the title page of the book was decorated with unconventional graphics (Fig. 1). Sometimes interesting spatial information was also provided, such as accurately characterizing the location of a *niwa* or distinguishing suburbs and streets (especially in cities). Such annotations were found, among others, in the survey book of the city of Zbaraż in the Tarnopol Kreis (Fig. 2), which specified the location of *niwas* in the field [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, fonds 19: Metryka józefińska, opys 17, sprawa 1 (hereinafter: CPAHUL, f. 19, o. 17, spr. 1), k. 1–187; Ślusarek 2018c, pp. 28–30], and in Żółkiew (present-day Zhovkva), where suburbs were delineated [Zamoyski 2023, pp. 67–68]. It was also not uncommon to omit some elements relevant to the characteristics of the space. For example, information on the type of resi-

Nro. der topograph. Ordnung	Namen des Grundbesizers und des Grundstückes Nro. des Hauses		Des neinung	Anz ahl	Ausmessen		
	Nro. Miesco-wego Porzadku	Imie Gruntowego posiadacza y Gruntu Nro. DOMU.			Durch die Bauern		Durch die Land- messen
		Nazwisko	Licz- ba	In die Länge	In die Breite	Vertrag an	Durch die Land- messen
		Terazniejszy Miary gruntowej	Przez Chlopów		Przez Gesinde- trow		
			w Dłuż	w Szerz	Summa wynobzga		
			Ształ			Ształ	
<i>Uroczysko KALINA</i>							
<i>Rezymasie ok. Ogrodów jedynym</i>							
<i>Bokiem lezy od Stawu 2gm od</i>							
<i>Drozymy do Kamiego Aluna dalej</i>							
<i>se kłosej nad Stawem</i>							
1588	Role	Gzesta Siecha	1108	166	21 1/2	3466	
1589	"	Kaspa Zefchowskiego	1102	106 1/2	16 1/2	1724	
1590	"	Macha Chudnickiego	391	99	24 1/2	2223	
1591	"	Jurka Kiryka	1111	86	31 1/2	2694	
1592	"	Jakoba Pzonia	1101	108	22 1/2	2456	
1593	"	Jurka Kiryka	1111	116	20 1/2	2339	
1594	"	Proba Aockiego	386	177	19 1/2	2446	
1595	"	Walentego Obzarzkiego	898	141 1/2	20 1/2	2860	
1596	"	Zozeta Czunia	1107	149	15	2235	

Ryc. 2. Fragment księgi pomiarów miasta Zbaraża; CPAHUL, f. 19, o. 17, spr. 1, k. 90v.

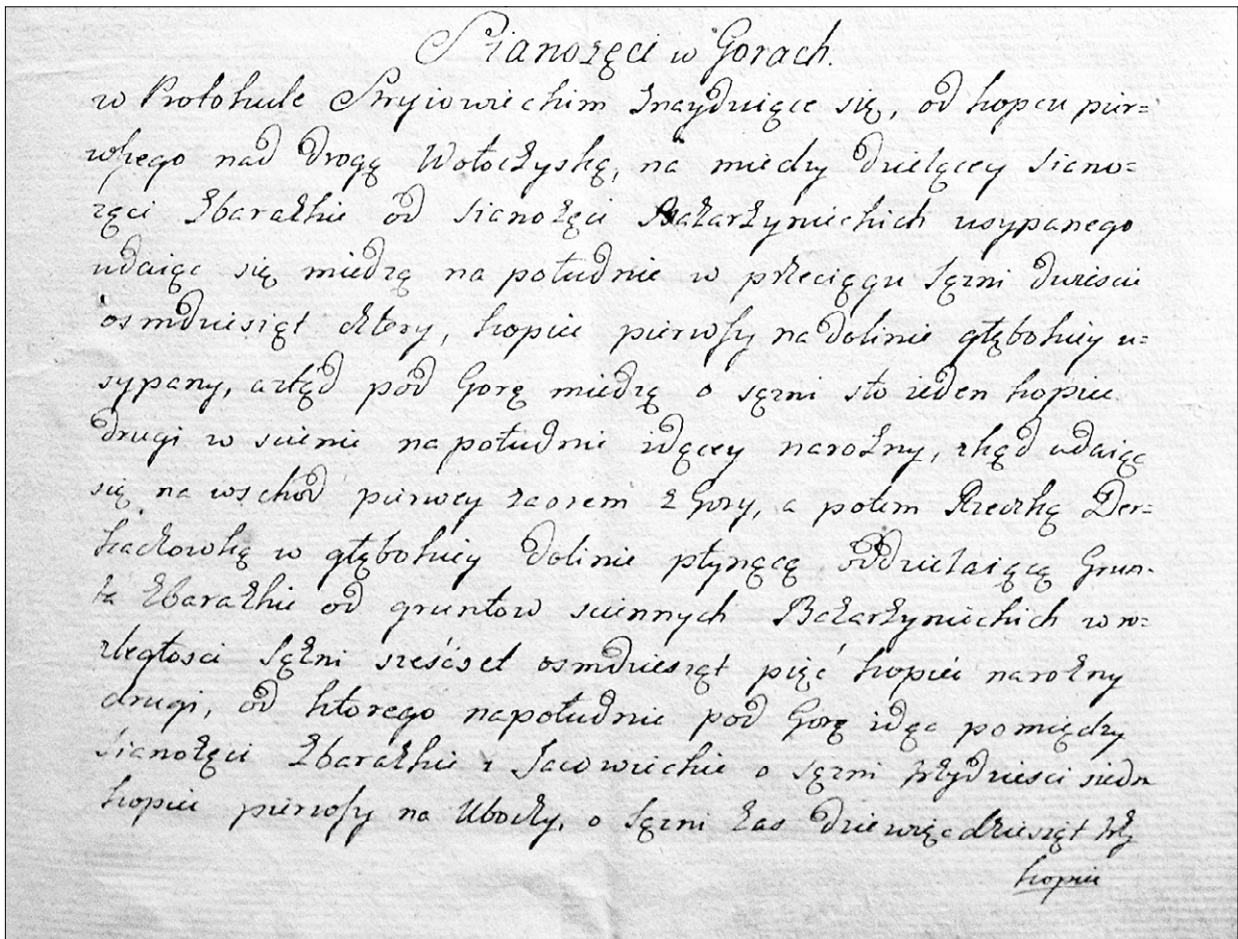
Fig. 2. Fragment of the survey book for the city of Zbarazh; CPAHUL, f. 19, o. 17, spr. 1, k. 90v.

- 3) nazwa stosowanej miary powierzchni;
- 4) powierzchnia działki;
- 5) role – ta część służyła do podania powierzchni pól ornych i uzyskiwanych z nich zbiorów (wyodrębniano sześć kolumn: w pierwszych dwóch wpisywano powierzchnię, w czterech kolejnych zbiory zbóż w rozbiciu na pszenicę, żyto, jęczmień i owies);
- 6) łąki – na podobnej zasadzie jak w przypadku ról podawano powierzchnię łąk (lub upraw z nimi zrównanych) i zbiory w rozbiciu na siano (słodkie i kwaśne) oraz potraw;
- 7) lasy – rubryka ta służyła do podawania powierzchni lasów oraz uzyskiwanego z nich pożytku w drewnie twardym i miękkim.

Sposób sporządzenia księgi pomiarów był zróżnicowany. W większości przypadków rubryki wypełniano starannie. Czasami strona tytułowa księgi ozdabiana była nietuzinkową grafiką (ryc. 1). Niekiedy też podawano ciekawe informacje przestrzenne, np. pre-

dential and economic development (cottages, houses, manors, manor houses, mills, etc.) was incomplete (as in the case of Nowotaniec in the Sanok Kreis) or not provided at all [Dolinovskiy 2023, pp. 80–81].

The boundary description, which was prepared before surveying started, was nothing more than the minutes of a site visit, during which all the boundary mounds of a given village were inspected. The documentation listed the route of the inspection, the location of the mounds and the distances between them.¹¹ Boundary descriptions varied greatly in form, which depended mainly on the perceptiveness and ingenuity of their writers. In general, two types of boundary description protocols can be distinguished: abridged and extended. In the first case, they were limited only to listing each boundary mound and the distances between them. This list was often a table, as, for example, in the case of the description of the boundaries of Dunajów (Brzezany Kreis, around present-day Berezhany) [Kargol 2020, pp. 37–52]. The extended

Ryc. 3. Fragment opisanie granic miasta Zbaraża; CPAHUL, f. 19, o. 17, spr. 1, k. 194.
 Fig. 3. An excerpt from the boundary description for Zbarazh; CPAHUL, f. 19, o. 17, spr. 1, k. 194.

czyjnie charakteryzowano położenie niw lub wyodrębniano przedmieścia i ulice (zwłaszcza w miastach). Takie adnotacje znalazły się m.in. w księdze pomiarowej miasta Zbaraża w cyrkule tarnopolskim (ryc. 2), w której określono usytuowanie niw w terenie [Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, fond 19: Metryka józefińska, opys 17, sprawa 1 (dalej: CPAHUL, f. 19, o. 17, spr. 1), k. 1–187; Ślusarek 2018c, s. 28–30], oraz w Żółkwi, gdzie wydzielono przedmieścia [Zamoyski 2023, s. 67–68]. Równocześnie nierzadkie były wypadki pomijania niektórych elementów istotnych z punktu widzenia charakterystyki przestrzeni. Na przykład informacje o typie zabudowy mieszkaniowej i gospodarczej (chałupy, domy, dworki, folwarki, młyny itp.) były niepełne (jak w przypadku Nowotańca w cyrkule sanockim) lub nie podawano ich w ogóle [Dolinovskyi 2023, s. 80–81].

Opisanie granic, przygotowywane jeszcze przed rozpoczęciem pomiarów, to nic innego jak protokół z wizji lokalnej, w trakcie której obchodzono wszystkie kopce graniczne danej miejscowości. Podawano w nim kierunek przemarszu, usytuowanie kopców i odległość między nimi¹¹. Opisanie granic miały bardzo różną formę, co zależało głównie od spostrzegawczości i inwencji pisarza sporządzającego dokument. Generalnie można wyróżnić dwa typy protokołów

descriptions were much more interesting, as they included details about the topography of a village and a plethora of toponyms, many of which have survived to the present day (Fig. 3). Sometimes, e.g., in the case of Wiśniowa near Strzyżów (Jasło Kreis), the information provided in this document makes it possible to determine the course of the village boundary on the map, and even the boundaries of the *niwy* [Ślusarek 2018e, pp. 34–35, 43–46].

Equally interesting was the documentation of the harvest yield estimation from cultivated land (the registration basis). The preamble to this document provided information on the spatial layout of the locality (division into *niwy*), and less frequently on the terrain (Fig. 4). Further on, all the *niwy* were characterized in sequence, including their location in the topography of the village and the types of land within their boundaries. The document listed the area of each *niwa*, as well as detailed rules for estimating the harvest yield. Occasionally, information was provided on the location of various structures within each *niwa*, including temples and—crucial in the context of space reconstruction—old and newly established cemeteries. We have as an example the document for the town of Chojółów (present-day Vuzlove, in the former Złoczów Kreis), which mentions, among other things, that the former

granicznych: skrótove i rozbudowane. W pierwszym przypadku ograniczano się jedynie do wymienienia kolejnych kopców granicznych i podania odległości między nimi. Często taki wykaz miał formę tabelaryczną, jak np. w przypadku opisu granic Dunajowa (cyrkuł brzeżański) [Kargol 2020, s. 37–52]. O wiele ciekawsze były opisy rozbudowane, zawierające szczegóły na temat topografii miejscowości i mnóstwo toponimów, z których wiele przetrwało do czasów współczesnych (ryc. 3). Niekiedy, np. w przypadku Wiśniowej koło Strzyżowa (cyrkuł jasielski), podane w tym dokumencie informacje pozwalają wyznaczyć na mapie przebieg granicy miejscowości, a nawet granice niw [Ślusarek 2018e, s. 34–35, 43–46].

Równie interesujący był opis sposobu ustalenia wysokości zbiorów z gruntów uprawnych („prawidła fasonowania”). W preambule tego dokumentu podawano informacje o układzie przestrzennym miejscowości (podział na niwy), rzadziej o ukształtowaniu terenu (ryc. 4). W dalszej kolejności charakteryzowano wszystkie niwy, uwzględniając ich położenie w topografii miejscowości oraz znajdujące się w ich granicach rodzaje gruntów. W dokumencie tym podawano powierzchnię niw, a także szczegółowe zasady szacowania wysokości zbiorów. Niekiedy informowano o rozmieszczeniu w obrębie niw rozmaitych obiektów, m.in. świątyń oraz – co jest szczególnie istotne w kontekście rekonstrukcji przestrzeni – starych i nowo założonych cmentarzy. Za przykład może posłużyć dokument dla miasta Chołojowa (cyrkuł złoczowski), w którym znalazła się m.in. wzmianka, że położony przy cerkwi unickiej dawny cmentarz grzebalny „tylko dla ozdoby cerkwi utrzymuje się”, a nowy został wytyczony „w polu” [CPAHUL, f. 19, o. 18, spr. 195, k. 147; Baczkowski 2019, s. 45].

Tabela oszacowania dochodów z lasów dworskich zawierała szczegółowe dane o obszarach leśnych, w tym numery topograficzne działek leśnych (rewirów) i ich nazwy własne, powierzchnię, gatunek i wiek drzewostanu oraz szacunkową ilość możliwego do pozyskania drewna (z podziałem na drewno twarde i miękkie). Dla przykładu w granicach miasta Krasiczyna w cyrkule przemyskim znajdowały się lasy o łącznej powierzchni 202 mórg (116 ha). W istocie były to dwa kompleksy leśne: w pierwszym, o nazwie Nitlica, występował las mieszany (brzoza, olcha, osika, buk) o drzewostanie w wieku 10–40 lat; w drugim, o nazwie Zapust, młodnik brzozowy z drzewami 10–30-letnimi (ryc. 5) [CPAHUL, f. 19, o. 13, spr. 141, k. 58–59].

Dokumentacji katastru józefińskiego często towarzyszy seria akt dotyczących opodatkowania domów. Obowiązek ich sporządzenia wprowadzono na mocy cesarskiego uniwersału z 1 września 1788. Nakazywał on opodatkowanie wszystkich budynków lub ich części, które mogły być przeznaczone na wynajem. Żeby ustalić, które budynki podlegały podatkowi, należało przygotować szczegółowe wykazy domów mieszkalnych znajdujących się w danej miejscowości wraz z informacją o ewentualnych przychodach z wynajmu pomieszczeń. Zestawienia te zawierały m.in. następujące informacje:

Ryc. 4. Fragment prawideł fasonowania miasta Kamionka Strumitowa w cyrkule złoczowskim; CPAHUL, f. 19, o. 18, spr. 107, k. 4v.

Fig. 4. An excerpt from the registration basis of the town of Kamionka Strumitowa (present-day Kamianka-Buzka) in the Złoczów Kreis; CPAHUL, f. 19, o. 18, spr. 107, k. 4v.

cemetery, located next to the Uniate Orthodox church, “is maintained only to decorate the church,” and the new cemetery was laid out “in the field” [CPAHUL, f. 19, o. 18, spr. 195, k. 147. Baczkowski 2019, p. 45].

The manorial forest revenue estimation table included details on forest areas, including the topographical numbers of the forest plots (sectors) and their proper names, the area, species and age of the stand, and an estimate of the amount of timber that could be harvested (divided into hardwood and softwood). For example, within the boundaries of the town of Krasiczyn in the Przemysł Kreis there were forests with a total area of 202 Mg (116 ha). In fact, these were two forest complexes: in the first, named Nitlica, there was a mixed forest (birch, alder, aspen, beech) with a stand of aged 10–40 years; in the second, named Zapust, there was a young birch forest with 10–30 year old trees (Fig. 5) [CPAHUL, f. 19, o. 13, spr. 141), k. 58–59].

In the Josephinian Land Survey, documentation is often accompanied by a series of files on house taxation. They were made compulsory by the imperial proclamation of September 1, 1788, which ordered the taxation of all buildings or parts thereof that could be used for rent. To determine which buildings were subject to the tax, detailed lists of residential buildings located in a

Kontykrycjonalny Numer domow.	Numer według porządku topograficznego w powiżeczney gruntowey Faldy		I m i e Właściciela.	Numer y opifania każdego z osobna pomieszkania z przynależącemi częściami y ogrodami przynich znajdującemi się tudzież imiona sron najmujących.
	Domow	Ogrodow		
96			Rachel Kayz	<p>1° Dom żyrny w którym wzbay komora & przydomowa kuchnia w przodku & korytka & korytka, w którym widać w podziemia murzka to żyły naczynia b^o użyć nie może.</p> <p>2° Dobre Drewniane mata & komora która gdyby naczynia była pomozory i innych użyć nie może. W. H. & C. Kayz & C. Kayz.</p> <p>3° Dworkica murwana na podkalku widać Dworki Kayz która gdyby naczynia była użyć nie doraznie W. H. & C.</p>

Ryc. 6. Fragment opisanía domów miasta Oleska w cyrkuie zloczowskim; CPAHUL, f. 19, o. 13, spr. 141, k. 191v.

Fig. 6. An excerpt from the description of the houses in Olesko, Zloczów Kreis; CPAHUL, f. 19, o. 13, spr. 141, k. 191v.

numer domu i działki, imię i nazwisko posiadacza oraz szczegółową charakterystykę budynków i pomieszczeń przeznaczonych do najmu [Ślusarek 2018b, s. 273–275]. Na tej podstawie można nie tylko ustalić liczbę budynków mieszkalnych i gospodarczych, lecz także określić typ zabudowy. Dla zobrazowania przydatności tego źródła do badania przestrzeni i zabudowy miejscowości warto posłużyć się przykładem miasta Oleska w cyrkuie zloczowskim (ryc. 6). W roku 1789 w mieście tym znajdowało się 127 podlegających opodatkowaniu budynków. W tej liczbie było 87 budynków mieszkalnych (49 chałup i 38 domów) i 30 obiektów wykorzystywanych na cele gospodarcze (m.in. 18 domów zajezdnych i szynków, 6 magazynów i spichlerzy). Ponadto w wykazach ujęto 42 izby mieszkalne wynajmowane na różne cele, m.in. na kwatery oficerskie. Jeśli chodzi o domy mieszkalne, to starano się opisać budulec, z jakiego były wykonane, i stan techniczny. Na przykład chałupy charakteryzowano jako małe, szczupłe lub podłe (w złym stanie technicznym), a domy jako obszerne, murowane i drewniane [Dolinovskyi 2018, s. 60–61].

Z przedstawionej tu charakterystyki dokumentacji wytworzonej w trakcie sporządzania katastru józefińskiego i opisanía domów wynika, że materiały te zawierają bardzo dużo informacji. Oczywiście podstawowo-

given locality had to be prepared, along with information on any income from renting their spaces. These lists included, among other things, the following information: house and plot number, the owner's first and last name, and detailed characteristics of the buildings and spaces for lease [Ślusarek 2018b, pp. 273–275]. On this basis, it is possible not only to determine the number of residential and economic buildings, but also to determine the type of development. To illustrate the usefulness of this source for studying the space and development of localities, it is worth using the example of the town of Olesko in the Zloczów Kreis (Fig. 6). In 1789, there were 127 taxable buildings in this town. Of these, there were 87 residential buildings (49 cottages and 38 houses) and 30 structures used for economic purposes (including 18 inns and taverns, 6 warehouses and granaries). In addition, the lists included 42 living spaces rented for various purposes, including officers' quarters. As for residential buildings, an effort was made to describe the materials they were made of and their technical condition. For example, cottages were characterized as small, slim or shabby (in disrepair), and houses were characterized as spacious, brick and wooden [Dolinovskyi 2018, pp. 60–61].

This characteristic of the documentation produced during the drafting of the Josephinian Land Survey and

Wald Abschätzung und Klassifikations Tabella des ^{Wald} ~~Dorfes~~ <i>Krasiczyn</i>									
Numerus		Namen des Waldes, oder des Forstes, oder der Revier.	Gattung der Hölzer und ihre dermalige Beschaffenheit	Beschaffenheit des Bodens und seiner Lage	Dermah- liges Al- ter der Hölzer	Schläge Einhei- lung nach dem Schlag- bahren alter	Die Wablung besteht aus		
Des Waldes oder d. s. Forstes	Topo- graphis- aus des Ausmeß- fungs Proto- fol						Morä- sten und wüsten unnug- bahren leeren strecken	Deben Schlä- gen und leeren Raumen	Reinen Wald- Boden
							Joch a 1600 Quad. Klaf.		
<i>Krasiczyner Revier</i>									
1. 468		<i>Wald Sittiza</i>	<i>Einfluß und Holz... den... ... ...</i>	<i>Spalt Linnig mit...</i>	10	40			<i>199</i>
2. 469		<i>Wald Zapost Przeroway</i>	<i>Einfluß und Holz... ... ...</i>	<i>Reisung Lini- ... ...</i>	19	20			<i>8</i>

Ryc. 5. Fragment oszacowania dochodów z lasu dworskiego w mieście Krasiczynie w cyrkułe przemyskim; CPAHUL, f. 19, o. 13, spr. 141, k. 58v.

Fig. 5. Excerpt from an estimate of revenue from the manorial forest in the town of Krasiczyn in the Przemyśl district; CPAHUL, f. 19, o. 13, spr. 141, k. 58v.

wa warstwa informacyjna dotyczy szeroko rozumianej przestrzeni geograficznej, w tym m.in.:

- 1) powierzchni i układu przestrzennego miejscowości – taką możliwość daje dokonanie podziału obszaru danej miejscowości na części, których granice najczęściej wyznaczone były na podstawie sieci dróg i rzek;
- 2) powierzchni i struktury gruntów uprawnych i nieuprawnych oraz sposobu uprawy ziemi;
- 3) charakterystyki zabudowy i występowania różnych obiektów, w tym szczególnie gospodarczych i zaliczanych do infrastruktury technicznej czy obiektów fizjograficznych.

Oprócz tego omawiane akta dostarczają wiedzy m.in. na temat statusu prawnego i struktury własnościowej ziemi, rozplanowania przestrzennego oraz przestrzeni publicznej i społecznej danej miejscowości. W katastrze józefińskim informacje na temat statusu prawnego i struktury własnościowej ograniczają się w zasadzie do wyodrębnienia własności dworskiej i chłopskiej oraz do wykazania gruntów należących do instytucji kościelnych. Zapisy i adnotacje zamieszczone w katastrze umożliwiają również zdefiniowanie przestrzeni publiczno-politycznej. Na tej podstawie można określić, czy w danej miejscowości znajdowały się ośrodki władzy miejskiej, dworskiej, państwowej,

its building description demonstrates that these materials contain a vast amount of information. Of course, the base information layer relates to the geographical space in the broadest sense, including:

- 1) the area and spatial layout of settlements—such a possibility is provided by dividing the area of a given settlement into parts, the boundaries of which were most often determined by the road and river network;
- 2) the area and structure of cultivated and uncultivated land and the way the land was farmed;
- 3) development characteristics and the presence of various buildings, especially agricultural and industrial structures, and categorized as technical infrastructure or physiographic structures.

In addition, these records provide knowledge of, among other things, the legal status and ownership structure of land, the spatial layout and the public and social space of a given settlement. In the Josephinian Land Survey, information on the legal status and ownership structure is essentially confined to the separation of manorial and peasant property and the listing of land that belonged to ecclesial institutions. The records featured and annotations made in the cadasters also make it possible to define the public and political space. On this basis, it is possible to determine whether there

kościelnej czy wojskowej. Wreszcie omówione tu typy dokumentów umożliwiają charakterystykę przestrzeni społecznej, w tym m.in. zbadanie struktury społeczno-zawodowej posiadaczy gruntowych czy też struktury wyznaniowo-narodowościowej.

Miejsce przechowywania i stan zachowania katastru józefińskiego

Podstawowa zaleta katastru józefińskiego jako źródła do rekonstrukcji układów przestrzennych miast i wsi polega na tym, że wytworzona w drugiej połowie lat 80. XVIII w. dokumentacja zachowała się niemal w całości dla obszaru całej Galicji. Przechowywana jest w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, w zespole archiwalnym nr 19 (w systemie ukraińskim: fond 19) o nazwie „Metryka józefińska”. Zespół ten dzieli się na 19 kolekcji, zwanych w języku ukraińskim opysami, w których operaty katastralne pogrupowane zostały według cyrkulów. W kolejnych opysach przechowywana jest dokumentacja dla następujących cyrkulów: I – bocheński, II – jasielski, III – zamojski, IV – sądecki, V – rzeszowski, VI – stanisławowski, VII – tarnowski, VIII – myślenicki, IX – brzeżański, X – zaleszczycki, XII – lwowski, XIII – przemyski, XIV – samborski, XV – sanocki, XVI – stryjski, XVII – tarnopolski, XVIII – złoczowski i XIX – żółkiewski. W opisie XX znajdują się całkowicie nieprzydatne do badania struktury przestrzennej księgi generalne spichlerzy gromadzkich. W sumie w całym zespole zgromadzono 5514 jednostek archiwalnych, z czego 5508 zawiera operaty katastralne.

Stan zachowania akt jest różny. Przeważająca większość operatów zawiera wszystkie najważniejsze dokumenty katastru, tj. księgę pomiarów, opis granic, charakterystykę sposobu obliczania przychodu z gruntów, tabele oszacowania dochodów z lasów dworskich i różne zestawienia tabelaryczne. W nielicznych przypadkach operaty są jednak zdekompletowane, przy czym najczęściej brakuje opisu granic i – rzadziej – księgi pomiarów.

Należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną kwestię – stan zachowania katastru józefińskiego dla cyrkulu zamojskiego. W lwowskim archiwum znajdują się operaty jedynie dla dwóch miejscowości z tego cyrkulu: Krzeszowa (niekompletny) i Tarnowoli. Natomiast w Archiwum Państwowym w Lublinie, w zespole o nazwie Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca, przechowywana jest dokumentacja dla kilkudziesięciu miejscowości z części Ordynacji Zamojskiej, która w 1772 r. została włączona do zaboru austriackiego (akta te są dostępne online). Dla pozostałych miejscowości z cyrkulu zamojskiego kataster józefiński nie zachował się w ogóle.

Planując kwerendę w aktach katastru józefińskiego, warto pamiętać o jeszcze trzech sprawach. Po pierwsze, istnieje spora różnica w sposobie przechowywania i udostępniania akt między archiwami we Lwowie i w Lublinie. W archiwum lwowskim dokumentacja dotycząca każdej miejscowości przechowywana jest w oddzielnej tekturowej teczce, w której zgromadzono komplet zachowanych dokumentów. Z kolei w archiwum lubelskim akta kata-

were centers of municipal, manorial, state, ecclesiastical or military power in a particular settlement. Finally, the types of documents discussed here make it possible to characterize the social space, including, for example, to examine the socio-professional structure of landowners, or the structure of religion and nationality.

Storage location and state of preservation of the Josephinian Land Survey

The main advantage of the Josephinian Land Survey as a source for reconstructing the spatial layouts of towns and villages is that the documentation, produced in the second half of the 1880s, has survived almost in its entirety for the area of all of Galicia. It is stored at the Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv, in fonds No. 19, called “Josephinian Land Survey.” The fonds is divided into 19 series, called *opys* in Ukrainian, in which cadastral records are grouped by Kreis. In the following *opysy*, documentation is kept for the following Kreise: I – Bochnia, II – Jasło, III – Zamość, IV – Sącz, V – Rzeszów, VI – Stanisławów, VII – Tarnów, VIII – Myślenice, IX – Brzeżany, X – Zaleszczyki, XII – Lwów, XIII – Przemysł, XIV – Sambor, XV – Sanok, XVI – Stryj, XVII – Tarnopol, XVIII – Złoczów and XIX – Żółkiew. *Opys XX* features general record books for community granaries, which are irrelevant to the study of spatial layouts. A total of 5514 archival units have been collected in the entire fonds, of which 5508 contain cadastral records.

The state of preservation of the files varies. The vast majority of the records contain all the major cadaster documents, i.e., a survey book, a boundary description, characteristics of how land revenue is calculated, tables of estimates of revenue from manorial forests and various tabular listings. In a small number of cases, the records are incomplete, with the most common missing item being the boundary description and—less frequently—the survey book.

One more point should be noted—the state of preservation of the Josephinian Land Survey for the Zamość Kreis. The Lviv archive contains records for only two villages in this Kreis: Krzeszów (incomplete) and Tarnowola. On the other hand, the State Archive in Lublin, in a fonds called Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca, stores documentation for dozens of villages from the part of the Zamość Family Entail that was incorporated into the Austrian partition in 1772 (these records are available online). For the rest of the villages in the Zamość Kreis, the Josephinian Land Survey has not survived at all.

When planning a query in the records of the Josephinian Land Survey, there are three more things to keep in mind. First, there is a significant difference in the manner of storage and accessing files between the Lviv and Lublin archives. In the Lviv archives, the documentation for each locality is kept in a separate cardboard folder, in which a set of surviving documents is collected. In the Lublin archive, on the other hand, the

stralne dla konkretnej miejscowości podzielono na kilka serii występujących pod różnymi sygnaturami: księgi pomiarów, opis sposobu obliczenia przychodu (prawidła faszjonowania) i opisy granic znajdują się w oddzielnych jednostkach archiwalnych. Po drugie, w przypadku niektórych miejscowości zachowana dokumentacja jest bardzo obszerna i składa się z kilku, a czasami kilkunastu tomów. W lwowskim archiwum standardowo udostępnia się tom pierwszy, w którym teoretycznie powinny znajdować się oryginały dokumentów. W kolejnych tomach powinny być dublety, ale czasami znaleźć można dodatkowe dokumenty, których nie ma w tomie pierwszym. Z tego względu warto poprosić o udostępnienie całości dokumentacji. Po trzecie, bardzo często operat katastralny dotyczy nie jednej, lecz kilku miejscowości. Wynika to z tego, że pomiary gruntów wykonywano w odniesieniu do gmin katastralnych (podatkowych), które mogły składać się z jednej dużej lub kilku mniejszych miejscowości. Dla przykładu w operacie miasteczka Kułaczkowce (cyrkuł zaleszczycki) ujęto także wsie Balińce, Buczaczki i Trofanówka [Ślusarek 2020, s. 45].

O ile operaty katastru józefińskiego zachowały się w skali masowej, o tyle opisanie domów występuje sporadycznie. Największy ich zbiór znajduje się w dokumentacji katastralnej dla miejscowości z cyrkułu jasielskiego. W przypadku innych cyrkułów podatkowe wykazy domów spotykane są niezwykle rzadko. Niestety, akta te nie są zinwentaryzowane i próżno ich szukać w wykazach zawartości zespołów archiwalnych. Wyjątek od tej reguły dotyczy galicyjskiej części Ordynacji Zamojskiej – we wspomnianym już Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca (Archiwum Państwowe w Lublinie) opisanie domów wydzielone zostały w oddzielną serię akt o tytule „Protokoły powszechnej konskrypcji domów” i są dostępne online.

Gdzie szukać informacji o aktach katastru józefińskiego?

Na zakończenie należy wspomnieć, gdzie szukać szczegółowych informacji o zawartości akt katastru józefińskiego. W przypadku operatów katastralnych i opisanie domów miejscowości z galicyjskiej części Ordynacji Zamojskiej sprawa jest bardzo prosta – wystarczy skorzystać z internetowego portalu <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/>. Za jego pośrednictwem można ustalić sygnatury poszczególnych jednostek, obejrzeć, a także pobrać udostępnione skany.

gorzej jest z aktami przechowywanymi w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie. W tym bowiem wypadku dokumentacja katastralna nie jest zdigitalizowana. Inwentarz zespołu (fondu) 19: Metryka józefińska jest dostępny na stronie internetowej placówki pod adresem: <https://tsdial.archives.gov.ua/index5.html>. Można także sięgnąć po starszy inwentarz, który był wydany w Kijowie w roku 1965 [*Yosyfińska (1785–1788) 1965*], oraz najnowsze polskie opracowanie z roku 2015 [*Inwentarz materiałów 2015*].

cadastral records for a particular locality are divided into several series appearing under different signatures: the survey books, the description of the method of calculating the revenue (registration basis) and the boundary descriptions are in separate archival units. Secondly, in the case of some localities, the surviving documentation is very extensive, consisting of several and sometimes more than a dozen volumes. In the Lviv archive, it is standard to provide access to volume one, which in theory should contain the original documents. There should be doubles in subsequent volumes, but sometimes one will find additional documents that are not in volume one. For this reason, it is a good idea to ask for access to the entire documentation. Third, very often a cadastral record concerns not one, but several localities. This is because land measurements were made for cadastral (tax) municipalities, which may have consisted of one large or several smaller villages. For example, the records of the township of Kułaczkowce (Zalisczky Kreis) also included the villages of Balińce, Buczaczki and Trofanówka [Ślusarek 2020, p. 45].

Insofar as the records of the Josephinian Land Survey have survived on a mass scale, the house descriptions appear only sporadically. The largest collection of them is found in the cadastral records for villages in the Jasło Kreis. In the case of other Kreise, tax lists of houses are found extremely rarely. Unfortunately, these files are not properly documented and are searched in vain in the lists of the contents of archival fonds. An exception to this rule applies to the Galician part of the Zamojski Family Entail—in the already mentioned Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca fonds (State Archive in Lublin)—the descriptions of the houses have been separated into a separate series of files with the title “Protokoły powszechnej konskrypcji domów” and are available online.

Where to look for information on Josephinian Land Survey records?

Finally, we should mention where to look for detailed information about the contents of the Josephinian Land Survey files. In the case of cadastral records and descriptions of the houses of villages from the Galician part of the Zamojski Family Entail, the matter is very simple—one can use the online portal <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/>. Through it, one can find the signatures of individual units, view, and also download the scans provided.

The matter with the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv is worse. This is because in this case the cadastral records are not digitized. The inventory of fonds 19: Josephinian Land Survey is available on the facility’s website at: <https://tsdial.archives.gov.ua/index5.html>. One can also turn to an older inventory that was published in Kyiv in 1965 [*Yosyfińska (1785–1788) 1965*], and the most recent Polish study from 2015 [*Inwentarz materiałów 2015*].

W ostatnich latach różni badacze, głównie regionaliści, decydują się na wydawanie dokumentów katastralnych drukiem. Najczęściej są to wydawnictwa z odpisami operatów katastralnych dotyczących konkretnych miejscowości lub kluczy majątkowych. Jako przykłady można podać edycje źródłowe przygotowane przez Henryka Gmitereka dla majątku Narol w cyrkule żółkiewskim [Gmiterek 2023] oraz Józefa Szymańskiego dla majątków Błonie, Wielka Wieś, Olszyny, Radłów, Więckowice, Zakrzów, Tarnów i Wojnicz w cyrkulach bocheńskim i tarnowskim [Seroka, Szymański 2002; Szymański 2000; Szymański 2002; Szymański, Zielińska 2002].

In recent years, various researchers, mainly regionalists, have decided to publish cadastral documents in print. Most often, these are publications with copies of cadastral records for specific localities or family entails. Examples include source editions prepared by Henryk Gmiterek for the Naról estate in the Żółkiew Kreis [Gmiterek 2023] and by Józef Szymański for the estates of Błonie, Wielka Wieś, Olszyny, Radłów, Więckowice, Zakrzów, Tarnów and Wojnicz in the Bochnia and Tarnów Kreise [Seroka, Szymański 2002, Szymański 2000, 2002; Szymański, Zielińska 2002].

¹ Na temat katastrów karolińskiego, fryderycjańskiego i nowego z 1843 pisali m.in.: Rafał Górny [2012, s. 169–190], Małgorzata Kysil [2012, s. 191–202], Jaroslav Donát [1965], Dariusz Łukasiewicz [1999, s. 99–118].

² W polskiej i austriackiej historiografii istnieje rozbieżność co do rozumienia pojęcia kataster franciszkański. Polscy autorzy pojęcie to odnoszą do katastru tymczasowego, sporządzonego na obszarze całej Galicji w latach 1819–1820 [Nowak 2020, s. 95–124], austriaccy badacze – do katastru stałego, zrealizowanego na obszarze całej monarchii habsburskiej w latach 1817–1861 [Rumpler et al. 2015, s. 16, 38].

³ Do tej pory zrealizowano trzy projekty: „Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym” (2017–2020, Narodowe Centrum Nauki), „Miasta cyrkulu sanockiego Anno Domini 1789” (2022–2023, Priorytetowy Obszar Badawczy Heritage w ramach Programu Strategicznego Inicjatywa Doskonałości w Uniwersytecie Jagiellońskim) oraz „Na styku kultur i narodów. Miasta cyrkulu żółkiewskiego w józefińskim katastrze gruntowym” (2022–2023, w ramach Programu Strategicznego Inicjatywa Doskonałości w Uniwersytecie Jagiellońskim, Wydział Historyczny, konkurs „Współpraca badawcza”). W przedsięwzięciu uczestniczą badacze z polskich i zagranicznych ośrodków naukowych: Michał Baczkowski, Tomasz Kargol, Kamil Ruszała i Krzysztof Ślusarek – z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Grzegorz Zamojski – z Politechniki Rzeszowskiej, Volodymyr Dolinovskyi, Bohdana Petryszak i Ivanna Stadnyk – z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie, Rostyslav Melnyk – z Uniwersytetu Narodowego Politechnika Lwowska oraz Łukasz Jewuła i Daniel K. Nowak – niezależni badacze współpracujący z Uniwersytetem Jagiellońskim.

⁴ Wszystkie publikacje dostępne są online na stronie internetowej www.miasta-galicji.pl.

⁵ W latach 1773–1867 cyrkul był podstawową jednostką podziału administracyjnego Galicji, składającą się z 350–500 miejscowości. W drugiej połowie lat 80. XVIII w. Galicja dzieliła się na 18 cyrkulów z siedzibami w następujących miastach: Myślenice, Bochnia, Tarnów, Nowy Sącz, Rzeszów, Jasło, Przemyśl, Sanok, Zamość, Żółkiew, Sambor, Lwów, Stryj, Złoczów, Brzeżany, Stanisławów, Tarnopol i Zaleszczyki.

⁶ O przydatności katastru józefińskiego do tego rodzaju badań pisali m.in. Marjana Dołyńska [2018] i Krzysztof Ślusarek [2018a].

⁷ Analogicznie postępowano przy pomiarach gruntów na kolejnych niwach.

⁸ W katastrze józefińskim wykonywano więc jedynie pomiar powierzchni gruntów użytkowych. Oznacza to, że łączna powierzchnia danej miejscowości była sztucznie zaniżona, gdyż nie obejmowała nieużytków.

⁹ Jako jednostkę miary powierzchni stosowano morgę dolnoaustriacką, która dzieliła się na 1600 sążni. W przeliczeniu na jednostki metryczne 1 morga = 0,5755 ha.

¹⁰ Omówienie wszystkich dokumentów wchodzących w skład operatu katastru józefińskiego znajduje się w pracy Krzysztofa Ślusarka *Metryka józefińska i opisanie urbarialne – krótki przewodnik źródłoznawczy* (zob. [Ślusarek 2022a]).

¹¹ W omawianym dokumencie zamieszczano też wzmianki o istniejących sporach granicznych z sąsiednimi miejscowościami. Wytyczenie granic miało kluczowe znaczenie dla utworzenia tzw. gmin katastralnych, które z reguły, choć nie zawsze (o czym wspomnę niżej), składały się z jednej miejscowości [Nowak 2020, s. 24–25]. Granice wytyczone w trakcie pomiarów józefińskich miały charakter stały i w wielu wypadkach przetrwały przez wiele dziesięcioleci.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, fond 19: Metryka józefińska, opys 4, sprawa 133, opys 13, sprawa 141, opys 17, sprawa 1, opys 18, sprawy 107, 195.

Teksty źródłowe / Source texts

Gmiterek Henryk, *Państwo narolskie w metryce józefińskiej z 1785–1788 roku*, Narol 2023.

Seroka Henryk, Szymański Józef, *Państwo błońskie,*

wielkowsińskie i olszyńskie w metryce józefińskiej z 1785–1787 roku: Łukanowice, Isep i Nakle, Wielka Wieś i Milówka, Olszyny, Sukmanie i Roztoka, Wojnicz 2002.

Szymański Józef, *Państwo radłowskie w metryce józefińskiej z 1785–1787 roku: Biadoliny Radłowskie i Łętowice*, Wojnicz 2002.

Szymański Józef, *Państwo wojnickie w metryce józefińskiej z 1785–1787 roku. Wojnicz, Zamoście, Ratnawy i Łopień*, Wojnicz 2000.

Szymański Józef, Zielińska Ewa, *Państwo wieńkowiackie i zakrzowskie oraz część państwa tarnowskiego w metryce józefińskiej z 1785–1787 roku*, Wojnicz 2002.

Opracowania / Secondary sources

- Baczkowski Michał, *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 12: *Biały Kamień i Chotojów*, Kraków 2019.
- Blajer Paweł, *Z historii ksiąg gruntowych (Grundbücher)*, „*Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały*” 2015, nr 2.
- Cepil Monika, *Przemiany przestrzenne łańcuchówek na Podhalu*, „*Prace Geograficzne*” 2022, nr 168.
- Cepil Monika, *Przeobrażenia rozplanowania wsi józefińskich na obszarze dawnej Galicji*, Kielce 2023.
- Dolinovskiy Volodymyr, *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 51: *Dubiecko, Dynów, Nowe Miasto i Nowotaniec*, Kraków 2023.
- Dolinovskiy Volodymyr, *Socialno-profesijna struktura mieszczan Ołeśka na podstawie inwentaria budynków 1789 r.*, [w:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku*, red. Tomasz Kargol, Bogdana Petryszak, Krzysztof Ślusarek, Kraków–Lwów 2018.
- Dołyńska Marjana, *Istoryczna topografia Lwowa XIV–XIX st.*, Lwów 2006.
- Dołyńska Marjana, *Josyfińska metryka – centralne dźereto dla widtworennia istorycznoji topografiji (kulturnoho krajejujdu) mist, misteczok i sił Halyczyny*, [w:] *Galicyjskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku*, red. Tomasz Kargol, Bogdana Petryszak, Krzysztof Ślusarek, Kraków–Lwów 2018.
- Dołyńska Marjana, *Teoretyczna rekonstrukcja istorycznoji topografiji misteczka (na przykładi smt. Kuty)*, Lwów 2007.
- Donát Jaroslav, *Karolinský Katastr 1721–1790*, Opava 1965.
- Filozof Tomasz, *Staromieście w 1849 roku. Studium historyczno-gospodarcze*, Rzeszów 2006.
- Górny Rafał, *Pruski kataster gruntowy na Górnym Śląsku – jego geneza i funkcjonowanie na przykładzie aktu i dokumentacji kartograficznej z zasobu Archiwum Państwowego w Opolu*, „*Archeion*”, t. 113, Warszawa 2012.
- Inwentarz materiałów historycznych z archiwów i bibliotek Polski, Austrii i Ukrainy*, t. 2, red. Krzysztof Ślusarek, Kraków 2015.
- Kargol Tomasz, *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 48: *Dunajów, Firlejów i Rohatyn*, Kraków 2020.
- Kysil Małgorzata, *Kataster karoliński – nieznaną zespół do dziejów społeczno-gospodarczych w zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu*, „*Archeion*”, t. 113, Warszawa 2012.
- Łukasiewicz Dariusz, *Kataster fryderycjański dla Prus Zachodnich z 1772/73*, [w:] *Pomorze – Brandenburgia – Prusy (państwo i społeczeństwo)*. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Wąchowiakowi z okazji 70-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej, red. Włodzimierz Stępiński, Zygmunt Szultka, Szczecin 1999.
- Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 1–61, Kraków 2018–2023.
- Nowak Daniel K., *Austriackie katastry gruntowe na terenie Galicji. Metryka Józefińska (1785–1789), Metryka Franciszkańska (1819–1820) i Stały Kataster Galicyjski (1844–1854)*. Studium źródłoznawcze, Krosno 2020.
- Nowak Daniel K., *Dominium Żmigród w latach 1785–1789 w świetle metryki józefińskiej, czyli pierwszego katastru gruntowego Galicji*, Krosno 2023.
- Przegon Wojciech, *Zmiany użytkowania ziemi w procesie urbanizacji krajobrazu na przykładzie miasta Podgórze 1784–1915*, Kraków 2004.
- Rembalski Tomasz, *Akta podatku gruntowego pruskich urzędów katastralnych jako źródło do badań struktury społeczno-majątkowej drobnej szlachty kaszubskiej w Prusach Zachodnich (1861–1872)*, „*Studia Historica Gedanensia*” 2015, t. 6.
- Rembalski Tomasz, *Grunty rolne i zabudowa Tucholi w świetle katastru podatkowego dla okręgu Chojnice w Prusach Zachodnich z roku 1843*, [w:] *Miasta i miasteczka wschodniej części Galicji pod koniec XVIII wieku*, t. 7: *Miasta na pograniczach – konteksty i odniesienia*, red. Tomasz Kargol, Bogdana Petryszak i Krzysztof Ślusarek, Kraków–Lwów 2020.
- Rumpler Helmut, Scharr Kurt, Ungureanu Constantin (red.), *Der Franziszeische Kataster im Kronland Bukowina, Czernowitzer Kreis (1817–1865)*. Statistik und Katastralmappen, Wien–Köln–Weimar 2015.
- Ślusarek Krzysztof, *Analiza i sposób prezentacji masowych źródeł podatkowych z obszaru Galicji – na przykładzie katastru józefińskiego i franciszkańskiego*, [w:] *Edytorstwo wobec masowości źródeł najnowszych*, red. naukowa Jolanta Sikorska-Kulesza, Warszawa 2018a.
- Ślusarek Krzysztof, *Materiały podatkowe jako źródło do dziejów miasta galicyjskich w czasach józefińskich*, [w:] *Galicyjskie miasta i miasteczka w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku*, Zbiór studiów pod redakcją Tomasza Kargola, Bohdany Petryszak i Krzysztofa Ślusarka, Kraków–Lwów 2018b.
- Ślusarek Krzysztof, *Metryka józefińska i opisanie urbarialne – krótki przewodnik źródłoznawczy*, Kraków 2022a.
- Ślusarek Krzysztof, *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 3: *Zbaraż*, Kraków 2018c.
- Ślusarek Krzysztof, *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 25: *Gwoździec i Kułaczkowce*, Kraków 2020.
- Ślusarek Krzysztof, *Przestrzeń miejska Zbaraża w świetle aktu podatkowych z lat 80. XVIII wieku*, „*Galicja. Studia i Materiały*” 2018d, nr 4.
- Ślusarek Krzysztof, *Utracone dziedzictwo – historyczna zabudowa Zaleszczyk w świetle inwentarzy miasta z końca XVIII wieku*, „*Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation*” 2022b, nr 72.

Ślusarek Krzysztof, *Wiśniowa w latach osiemdziesiątych XVIII wieku*, [w:] *Wiśniowa. Z dziejów wsi i jej mieszkańców*, red. Robert Witalec, Grzegorz Zamoyski, Kraków 2018e.

Wnęk Konrad, *Własność nieruchomości w Krakowie w połowie XIX w. Studia nad stałym katastrzem galicyjskim*, Kraków 2011.

Yosyfińska (1785–1788) i francyskańska (1819–1820) metryki. *Perszy pozemelni kadastry Halyczyny. Pokażczyk naselonych punktiw*, Kyjiw 1965.

Zamoyski Grzegorz, *Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym*, t. 55: *Potylicz i Żółkiew*, Kraków 2023.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

<https://tsdial.archives.gov.ua> (dostęp: 7 X 2024).

<https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> (dostęp: 7 X 2024).

Streszczenie

W artykule przedstawiono charakterystykę katastru józefińskiego jako występującego w skali masowej źródła historycznego, które może być zastosowane do rekonstrukcji układów przestrzennych miast i wsi. Tekst składa się z trzech części. W pierwszej części omówiono wybrane dokumenty katastru, które są najbardziej przydatne w badaniach historycznych układów przestrzennych. Chodzi tu przede wszystkim o księgę pomiarów, w której wpisywano wszystkie działki gruntowe, opis granic oddzielających daną miejscowość od osad sąsiadujących i charakterystykę sposobu obliczenia przychodu z gruntów uprawnych (prawidła fasonowania). W drugiej znajduje się opis stanu zachowania katastru i praktyczne uwagi na temat specyfiki korzystania z omawianego źródła. W części trzeciej zaprezentowano ogólnodostępne przewodniki po zasobach polskich i ukraińskich archiwów, ułatwiające dotarcie do akt katastru józefińskiego. W artykule zamieszczono też ilustracje przedstawiające fotokopie omawianych dokumentów.

Abstract

This paper presents the characteristics of the Josephinian Land Survey as a massively surviving historical source which can be used to reconstruct the spatial layouts of towns and villages. The text consists of three parts. The first part discusses selected cadastral documents that are most useful in the study of historical spatial layouts. This is primarily a survey book, in which all land parcels were entered, a description of the boundaries separating the village from neighboring settlements, and the characteristics of how to calculate the income from farmland (registration basis). The second contains a description of the state of preservation of the cadaster and practical comments on the specifics of using the source in question. The third part presents publicly available guides to the collections of Polish and Ukrainian archives, making it easier to reach the files of the Josephinian Land Survey. The paper also includes illustrations showing photocopies of the documents in question.